

- к коммунизму. / Глав. ред. Ю. Ю. Кондуфор. – К.: Наукова думка, 1981. – 432 с.; Романцов В. Робітничий клас Української РСР (1946-1970 рр.) – К., 1972. – 219 с.
3. Посилити керівництво роботою культурно-освітніх закладів // Радянська Донеччина. – 12 травня 1949 р. – С. 1.
 4. Герасимова М. С. Дозвілля в повсякденному житті населення Донбасу в 1945-1953 рр. / М. С. Герасимова // Нові сторінки історії Донбасу: Збірник статей. Кн. 13/14 / Заст. голов. ред. О. В. Стяжкіна. – Донецьк: Донну, 2007. – С. 221.
 5. Государственный архив Донецкой области (далее ГАДО). – Ф. Р-4249. – Оп. 2. – Д. 3127. – Л. 41-42.
 6. Клуб горных инженеров // Социалистический Донбасс. – 19 октября 1947 г. – С. 4.
 7. Госархив Донецкой обл., ф. 326, оп. 4, д. 500, л. 11.
 8. Там же, ф. Р-4981, оп. 1, д. 10, л. 108.
 9. Там же, ф. Р-4249, оп. 2, д. 8405, л. 1-2; ф. Р-4249, оп. 2, д. 5868, л. 2.
 10. Там же, ф. Р-4981, оп. 1, д. 32, л. 24.
 11. Там же, ф. Р-4249, оп. 2, д. 5868, л. 1.; ф. Р-4249, оп. 2, д. 7371, л. 1.
 12. Герасимова М. С. Вказана праця. – С. 224.
 13. Художественное чтение // Социалистический Донбасс. – 2 марта 1946 г. – С. 4.
 14. Госархив Донецкой обл., ф. Р-4981, оп. 1, д. 32, л. 32.
 15. Там же, ф. Р-4249, оп. 2, д. 7814, л. 10.
 16. Там же, ф. 326, оп. 4, д. 1095, л. 14.
 17. Там же, л. 13.
 18. Там же, д. 1094, л. 18.
 19. Там же, д. 1095, л. 2.
 20. Там же, ф. Р-4249, оп. 2, д. 5868, л. 2.; ф. Р-4249, оп. 2, д. 7371, л. 2.
 21. Там же, д. 8405, л. 2-3; ф. Р-4249, оп. 2, д. 5868, л. 3.
 22. Там же, д. 7814, л. 10.
 23. Там же, д. 5868, л. 2.; ф. Р-4249, оп. 2, д. 7371, л. 2.
 24. Там же, ф. Р-4981, оп. 1, д. 32, л. 32.
 25. Там же, ф. Р-4249, оп. 2, д. 7371, л. 2.
 26. Там же, ф. 326, оп. 7, д. 379, л. 82.
 27. Новорічні бали // Радянська Донеччина. – 4 січня 1949 г. – С. 4.
 28. Госархив Донецкой обл., ф. Р-4249, оп. 2, д. 7814, л. 7, 9.
 29. Там же, ф. Р-4981, оп. 1, д. 16, л. 97-99.
 30. Там же, ф. 326, оп. 4, д. 1095, л. 42.

Надійшла до редакції 22.05.2014 р.

ББК ТЗ(4УКР55)6"1943-1964"-28

ПЛАНУВАННЯ ЖИТЛОВОГО БУДІВНИЦТВА ТА ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЯ НА ДОНЕЧЧИНІ ТА ЛУГАНЩИНІ (1943 – 1964 рр.). ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Л. О. Краснопорова

АНОТАЦІЯ

У статті робиться аналіз резолюцій, постанов, законів, наказів, директив вищих партійних та владних органів у галузі планування та житлової забудови країні у період з 1943 р. по 1964 р. Автор характеризує державну політику СРСР, щодо означеного питання та дає оцінку її реалізації на Донбасі.

Ключові слова: планування, житлове будівництво, забудова, «відлига», післявоєнна відбудова, Донбас.

Житло є однією з ключових складових життя людини. Специфіка його будівництва формує «обличчя» міст та містечок. Процеси у житловій забудові та плануванні, що відбувалися у 1943 – 1964 рр. на Донбасі, заклали основи житлового середовища людей, які збереглися до сьогодні. Вивчення теми не лише допоможе отримати відповіді на питання про корені сучасних житлових проблем та способи їх вирішення у минулому, але й дасть змогу зрозуміти причинно-наслідкові зв'язки сучасних аспектів урбаністики.

Зазначена тематика певною мірою відображена у наукових розвідках сучасних українських істориків А. С. Бобровського, О. В. Броваря, М. С. Герасимової, К. В. Ізмайлової, Л. В. Ковпак, К. В. Кузіної, З. Г. Лихолобової, В. М. Нікольського, О. А. Саржана, [1]. В контексті соціальної політики та історії повсякдення автори торкаються деяких аспектів теми планування, житлової забудови та архітектурного оформлення помешкань на Донбасі, у період післявоєнної відбудови та хрущовської «відлиги». Серед представників радянської історіографії можна виділити праці С. К. Килесо, В. П. Кишканя, А. І. Станіславського [2]. Потрібно відзначити, що в історичних доробках радянського періоду ситуація часто висвітлювалась у прикрашеному вигляді, до уваги бралися позитивні та найкращі приклади з теми. Тобто в цілому, інформація подавалась у, певною мірою, викривленому світлі. Отже, можна констатувати, що питання не було предметом окремого комплексного історичного дослідження. Зважаючи на багатогранність, концептуальну значущість теми, автор не претендує на вичерпність роботи.

Джерельну базу дослідження складають опубліковані багатотомними виданнями рішення партійних та владних органів СРСР, статистичні матеріали, постанови та рішення міністерств і відомств, звіти контролюючих органів, протоколи засідань партійних та владних органів, скарги населення та інші матеріали Державних архівів Донецької та Луганської областей, Центрального державного архіву громадських об'єднань України та Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (м. Київ).

Хронологічні межі дослідження окреслені періодом 1943 – 1964 рр. Нижня дата пов'язана зі звільненням території Донецької та Луганської областей від окупації німецькими військами, верхня межа – це рік завершення перебування на посаді першого секретаря ЦК КПРС М. С. Хрущова та поворот у політиці житлобудівництва.

Метою роботи є дослідження історичних аспектів процесу проектування, забудови житла на Донбасі у 1943 – 1964 рр.

В умовах тоталітарного режиму, всеохоплююча характеристика державної житлової політики містить у собі дві складові: дослідження державної стратегії та аналіз її фактичної реалізації. Тому важливо розглянути питання планування та житлової забудови на Донбасі з двох сторін, а саме: зробити аналіз рішень партії й уряду та простежити дійсну ситуацію.

Одразу після звільнення території Донбасу від німецької окупації було видано постанову Державного Комітету Оборони «Про першочергові заходи по відновленню вугільної промисловості Донецького басейну» [3]. У документі важливим є те, що Центральний банк комунального господарства і житлового будівництва (Цекомбанк) зобов'язувався виділити Наркомвугіллю кошти на індивідуальне житлове будівництво і відновлення помешкань робітників та службовців вугільної промисловості Донбасу [4]. Згідно з цим документом, працівникам мали надавати позики, з яких 50 % компенсувала держава, а термін погашення залишкового боргу встановлювався на сім

років. Державна програма сприяння індивідуальному будівництву осель відобразилась у «Законі про п'ятирічний план відновлення і розвитку народного господарства СРСР на 1946 – 1950 рр.» та в директивах з п'ятирічного плану розвитку СРСР на 1951 – 1955 рр. [5]. У пізніших рішеннях компартії та радянського уряду продовжувала закріплюватись державна підтримка цього напрямку [6]. Ці рішення сприяли індивідуальному житловому будівництву, що згодом відіграло колосальну роль у спорудженні помешкань в регіоні, утворенні способу забудови та надовго сформувало архітектурне «обличчя» краю. Протягом 1943 – 1964 рр. на Донбасі спостерігалась стійка тенденція в бік індивідуальної житлової забудови. Індивідуальні помешкання склали понад 50 % усього житлового фонду Донеччини та Луганщини [7]. Така будівельна нерівність утворилась не лише тому, що держава підтримувала людей, які бажали власноруч звести собі житло. Це також пов'язано і зі специфікою краю: навколо підприємств та шахт будувались робітничі селища, на яких переважала індивідуальна забудова. Міста на Донеччині та Луганщині формувались часто шляхом об'єднання кількох селищ.

У 1943 р., одночасно із прийняттям постанов щодо заходів по відновленню звільнених територій, голова ЦВК СРСР М. І. Калінін звернувся з відкритим листом до архітекторів, де закликав, у процесі відновлення населених пунктів, покращити планування та забудову, розширити магістральні вулиці, зменшити щільність забудови в перенаселених частинах міст, будувати нові підприємства окремо від житлових районів і, тим самим, покращити санітарно-гігієнічні умови життя людей [8]. Не дивлячись на погляди окремих високопосадовців, щодо забудови міст та селищ, на практиці держава зіткнулася з такими умовами, коли пріоритет ставився на кількість, а не на якість. Така ситуація склалась, зокрема, через необхідність якнайшвидше забезпечити населення помешканнями. При цьому до уваги не бралися питання раціоналізації простору, так званих, селітебних територій [9]. Заради справедливості, потрібно відзначити, що влада намагалась попередити хаотичну забудову. Важливою, в цьому питанні, стала резолюція Пленуму ЦК КП (б) У, видана на початку червня 1945 р. «Про відновлення і будівництво міського господарства, будівництво житлових будинків колгоспників, виробничих споруд у колгоспах і культурно-побутових будівель на селі» [10]. Під час відбудови помешкань та житлових кварталів, документом визначалась необхідність враховувати перспективний розвиток населених пунктів, а при розробці планів окремих вулиць та площ, забезпечити архітектурними рішеннями процес відновлення [11]. Отже, керуючись необхідністю швидкої відбудови міст, селищ та сіл у післявоєнні роки, при забудові населених пунктів в УРСР, був поставлений основний пріоритет на архітектурну цілісність та спорудження жител з урахуванням необхідності будівництва у майбутньому. Тим не менш, це часто залишалось лише на папері. Постійно траплялись випадки самозахоплення земель та самовільної забудови. Це стосувалося не тільки околиць, а й ділянок в центральних районах великих міст. При цьому будинки не підлягали знесенню, а з порушників навіть не завжди стягувались штрафи [12]. Можна навести приклад із висновків комісії Державного архітектурно-будівельного контролю за 1946 р. Протягом року було проведено понад три тисячі обстежень, і виявлено 82 випадки самовільного будівництва з порушенням планування міст, 47 випадків самовільного введення в експлуатацію незавершених об'єктів, 323 випадки самовільного індивідуального будівництва [13]. Така кількість обстежень лише одним відомством, не дозволяє говорити про слабкий контроль ситуації з боку держави. Тому необхідно констатувати, що ситуація з житлом в регіоні була настільки складною, що влада, аби зняти соціальну напругу, часто закривала очі на недотримання закону. З іншого боку, існувала проблема з роботами планування. 6 жовтня 1945 р. було затверджено постанову

Сталінського обкому КП(б)У та виконкому Сталінської обласної Ради депутатів трудящих «Про схему районного планування Донбасу» [14]. В основу схеми розселення і будівництва населених пунктів було покладено необхідність зведення малоповерхового (1 – 2 поверхи) житла в невеликих містах та селищах і багатоповерхового (3 – 4 поверхи) – у великих містах, а також оздоровлення та благоустрою населених місць Донбасу [15]. До 1948 р. при частковому використанні довоєнних напрацювань було завершено розробку нового проекту районного планування, що стала базою для перспективного розвитку міст і селищ [16].

Окрім масштабних планувальних робіт на порядку денному стояло питання створення генпланів міст. У грудні 1947 р. вийшов наказ № 899 «Комітету у справах архітектури» при Раді Міністрів СРСР, де було складено список міст, для яких необхідно в першу чергу затвердити проекти планування та забудови. Серед інших були зазначені обласні центри Донбасу – Ворошиловград та Сталіно [17]. При цьому, ще у 1959 р. залишалась потреба у генплані м. Сталіно, адже він не був завершений. Крім того, проекти планування таких міст, як Горлівка, Дзержинськ хоч і були розроблені, але не були затверджені, бо йшли наперекір із гірничою геологією місцевості [18]. Отже, можна спостерігати складні та неоднозначні процеси в регіоні у післявоєнний період. З одного боку – було поширеним явище самовільної забудови та недотримання планування міст при будівництві житла, з іншого – не завжди були наявні ці самі плани міст, селищ та інших населених пунктів.

Важливим аспектом житлової забудови є її зовнішній вигляд, архітектурне оформлення та композиційна цілісність забудованої місцевості. У період післявоєнної відбудови цьому питанню теж приділялась увага з боку влади. Так, видавались накази, де визначалась необхідність більш дбайливого ставлення до архітектурного оформлення [19]. При цьому констатувалось, що Управління у справах архітектури не слідкує за цією роботою. Треба зазначити, що поряд з наказами владних органів щодо економічного використання будівельних матеріалів та зменшення надмірностей в плануванні та забудові [20], архітектурні комісії, у рецензіях на проекти житлових будинків, наголошували на нагальності дотримання архітектурного ансамблю та використання елементів оздоблення будинків [21]. Також звертали увагу і на суто практичні сторони оформлення житла. Наприклад, для того, щоб часто не перефарбовувати стіни, пропонувалося облицьовувати їх кольоровою штукатуркою або цеглою чи бетоном у вигляді, так званих, офактурених плит [22].

У контексті означеної теми немаловажним питанням є створення житлового середовища. Його можна розглядати як зовнішню додаткову частину помешкань. Воно охоплює територію, на якій реалізуються повсякденні побутові та рекреаційні потреби людини [23]. Сюди можна віднести такі аспекти, як створення мережі побутового обслуговування, будівництво розважальних закладів та місць для відпочинку тощо. Так, на Донбасі, для покращення благоустрою населення, а також для компактного будівництва, на перших поверхах житлових будинків розташовували магазини, заклади громадського харчування (їдальні, шашличні), дитячі садочки та ясла, ремонтно-побутові майстерні, кінотеатри тощо. Але потрібно зауважити, що це часто стосувалось лише великих міст. Що ж до робітничих селищ, які склали значну частину житлового масиву Донбасу, то вони на початку 1950-х рр. більше нагадували наметові містечка або величезні будівельні майданчики, а не повноцінні населені пункти [24]. Важливим елементом благоустрою є метод забудови, котрий також впливає на комфорт житла. У цей час домінувала поквартальна забудова, яка переважно характеризувалась груповим або периметральним-комбінованим розміщенням житлових масивів, що було не дуже вдалим. Через це багато будинків отримували несприятливу орієнтацію і не завжди могли бути розташовані з урахуванням рельєфу місцевості. У 1948 р. для Донбасу були

розроблені типові проекти житлових будинків [25]. «Комітетом у справах архітектури» при Раді Міністрів УРСР у 1948 р. було видано наказ, щодо використання у житловому будівництві типових проектів, як запоруки отримання архітектурно-цілісного рішення забудови селищ та кварталів. Наголошувалось також на те, що одночасно із будівництвом осель мав здійснюватись благоустрій прилягаючих до помешкань територій: спорудження доріг та тротуарів, побудова огорож, створення господарських будівель, озеленення [26]. Не дивлячись на це, звичайною була практика, коли окультурення простору навколо домівок та проведення комунікацій відставало від спорудження будинків [27].

Отже, післявоєнний період був надзвичайно складним для регіону. Повоєнна розруха диктувала свої темпи та впливала на якість побудови помешкань. Влада затверджувала рішення, які стосувалися питань планування, забудови, архітектурного оформлення осель. Нажаль, вони не завжди втілювались та часто реалізовувались у досить викривленому вигляді. Це втілювалось через хаотичну забудову, слабе архітектурне оформлення та поганий розвиток житлового середовища.

До 1950 р. за офіційною статистикою в Україні було поновлено довоєнний житловий фонд [28]. Тим не менш, проблему нестачі помешкань не було подолано, а процес швидкого росту населення підштовхував до пошуку нових шляхів розширення кількості осель та створення конструктивних рішень у плануванні населених пунктів. Держкомітетом Ради Міністрів УРСР у справах будівництва та архітектури у 1955 р. було видано наказ, згідно з яким, у містах мали б споруджуватись чотирьох-, п'ятиповерхові будинки, а в містечках – не вище чотирьохповерхових. Необхідно було витримувати достатню дистанцію між будинками, аби була можливість влаштувати проїзди, спортивні майданчики, насаджувати дерева та створювати інші види благоустрою [29]. На практиці, багатоповерхова забудова не набула поширення на Донбасі. Так, з 1953 р. до 1956 р., у містах Ворошиловградської області відсоток чотирьохповерхових (і вище) будинків зріс із 0,3 % до 0,4 % відповідно, а в містах Сталінської області – з 0,5 % до 0,7 %. При цьому, частка одноповерхових помешкань складала майже 90 % [30]. Можна навести приклади і по великих містах Донеччини. Так, в Макіївці до 1953 р. максимальна висота будинків складала два – три поверхи. Щодо відомчих робітничих селищ, то там переважна більшість житла будувалась в один поверх [31-35]. Ці цифри говорять про те, що на Донбасі, у першій половині 1950-х років, практично не було багатоповерхового будівництва. Тим не менш, хоч невелике відсоткове зростання в цьому напрямку все ж відбувалося.

У травні 1950 р. було затверджено постанову Ради Міністрів СРСР «Про зниження вартості будівництва» [36]. Це планувалось здійснити, зокрема, за рахунок зменшення завищених архітектурних вимог до будівель. Це був ще один крок в бік монотонності та типізації житлових масивів.

Одним із найважливіших рішень у житлобудівництві цього періоду, стала постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про усунення надмірностей в проектуванні та будівництві» [37]. В ній окреслювалась чітка позиція держави з цього питання. Було різко засуджено архітектурне оформлення та проекти жител попереднього періоду, більш того, було сформульовано поняття про те, які якості та риси мали бути притаманні радянській архітектурі, а саме «простота, строгість форм та економічність рішень» [38]. Підкреслювалась необхідність уніфікації планувальних та конструктивних рішень. Саме цей документ дав поштовх у напрямку масового переходу до зведення помешкань за типовими проектами та відкрив період будівництва так званих «хрущівок», які досі формують архітектурні панорами шахтарських міст та містечок.

Вимогу, щодо недопущення архітектурних надмірностей у житловому будівництві, було закріплено директивами XX з'їзду КПРС до шостого п'ятирічного плану [39]. У цей же час розпочалась дискусія, щодо зміни методу забудови та подолання консерватизму у плануванні міст [40]. Пропонувалось збільшити площу житлових кварталів, розмішувати помешкання подалі від доріг, відмовитись від периметральної забудови. Почався поступовий перехід до зведення мікрорайонів [41].

31 липня 1957 р. було затверджено постанову «Про розвиток житлового будівництва в СРСР», в якій зазначалось, що у великих містах, на вільних територіях, необхідно зводити оселі великими масивами без зносу існуючих будівель [42]. На XXI з'їзді КПРС присвяченому обговоренню семирічного плану розвитку народного господарства, робився наголос на розвитку житлово-будівельної кооперації (ЖБК), що мало сприяти більш компактному багатопверховому будівництву.

17-31 жовтня 1961 р. пройшов XXII з'їзд КПРС. На ньому було прийнято «Програму КПРС». У частині другій, присвяченій завданням компартії з будівництва комуністичного суспільства, були порушені питання планування та забудови населених пунктів, як елементів упорядкованого благоустрою. Згідно документу, розвиток архітектури та планувальних робіт мали відігравати одну з ключових ролей у будівництві зручних та економічних житлових районів. Мова йшла про створення раціональної комплексної організації виробничих зон, житлових районів, мережі громадських та культурних закладів, побутових підприємств, транспорту, що забезпечувало б найкращі умови для праці, побуту та відпочинку людей. Крім того ставилось питання екологічності житла, що мало забезпечуватись озелененням, створенням водної мережі та боротьбою із забрудненням навколишнього середовища [43]. Можна говорити про те, що питання розміщення помешкань в міському та суспільному просторі було розглянуто під якісно новим кутом зору, були поставлені на порядок денний тези, які раніше не декларувались державою. Тут хотілося б торкнутися такого питання як екологічність помешкань. В контексті житлової забудови на Донбасі це має величезне значення. Ще у 1947 р., на засіданні ради управління по справах архітектури при Раді Міністрів УРСР, було прийнято рішення про оздоровлення населених місць Донбасу [44]. У цьому ж році, при розробці проекту районного планування регіону, було визначено граничний радіус віддаленості місць проживання робітників від шахт та підприємств, на яких вони працюють, у розмірі три – чотири кілометри [45]. Особливість Донбасу, як промислового регіону, передбачала розміщення житлових масивів безпосередньо поблизу виробництва. Наприклад, зведення осель у Луганській області було в основному сконцентровано у південній частині краю, в районах розташування шахт та великих підприємств машинобудівної, металургійної та хімічної промисловості [46]. Цікаво, що в рецензіях на генеральні плани робочих селищ визначалися такі факти, як розташування жител близько до металургійних, коксохімічних заводів (з несприятливими санітарними характеристиками і забрудненим повітрям) [47], розміщених у віддаленні на один кілометр від шахт [48]. Можна навести приклад улаштування робочого селища Азотно-Тукового комбінату поблизу виробництва, що виділяло значну кількість шкідливих викидів, та ще й розташованого у заболоченій місцевості [49]. При цьому, у експертних висновках дозволялося будівництво, хоч і з невеликими відступами та зауваженнями. Таку ситуацію можна спостерігати не лише протягом 1940-х рр. Наприклад, у 1960 р. робітники Авторемонтного заводу м. Горлівка скаржилися на запилення і забруднення повітря у їхньому селищі [50]. Але керівництво заводу та владні органи не вживали заходів з виправлення ситуації. Отже, можна констатувати, що на Донбасі питанням екологічності житлової зони часто нехтували. Це можна пояснити промисловою специфікою донецького краю, складними гірничо-геологічними умовами, а також

державною лінією економії на цій сфері, адже розміщення помешкань у віддаленні від підприємств вимагало залучення додаткових ресурсів на проведення дорожніх сполучень, електроліній, водогону, каналізації тощо. Повертаючись до рішень XXII з'їзду КПРС, можна говорити про певний прорив, на початку 1960-х років, у державній політиці в цьому напрямку.

Саме у цей період починає змінюватись погляд влади на питання індивідуальної забудови. У постанові ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР «Про індивідуальне і кооперативне житлове будівництво», від 1 червня 1962 р. [51] було чітко сформульовано новий принцип при зведенні помешкань: зменшення кількості індивідуального житлового будівництва шляхом розвитку ЖБК. Але на Донбасі ЖБК створювались слабо, не завжди співпадали плановані та фактичні строки здачі помешкань в експлуатацію, не виконувався графік монтажно-будівельних робіт [52].

У серпні 1963 р. було прийнято документ, який безпосередньо був присвячений темі планування та забудови міст [53]. В постанові «Про покращення проектної справи в області цивільного будівництва, планування та забудови міст» негативно оцінювалась архітектурна «одноманітність та монотонність житлових районів населених пунктів». У цей час активізувалась не лише робота в правовій сфері, а й у теоретичній.

З кінця 1950-х – на початку 1960-х рр. в статтях галузевих журналів активно обговорювались питання, щодо способів та моделей житлової забудови у містах та селищах Донбасу. Зокрема, на сторінках журналу «Строительство и архитектура», мова йшла про те, що Донбас – це регіон де 75 % житлового будівництва знаходилось на територіях де вівся видобуток вугілля [54]. У зв'язку з цим пропонувалося розробляти типові проекти, враховуючи геологічні особливості краю, тому що в Донецькій та Луганській областях часто можна було спостерігати ситуацію, коли на території придатній для багатоповерхової забудови будували одноповерхові будинки, і навпаки [55]. Ще одна проблема в регіоні була пов'язана з нераціональним використанням території. Це відобразилось у тому, що садибна одноквартирна забудова досягала 95 – 99 % [56].

Таким чином, планування, проектування та житлова забудова на Донбасі у 1943 – 1964 рр. мала велику кількість специфічно регіональних рис. Період можна умовно розділити з 1943 р. до кінця 1950-х рр. та з кінця 1950-х до середини 1960-х рр. Увесь цей час влада намагалась вирішити житлову проблему, застосовуючи різні інструменти впливу. Тим не менш, об'єктивні історичні умови вплинули на цей процес. В результаті, було створено специфічне житлове середовище, притаманне Донбасу. Тут переважала малоповерхова забудова, зумовлена геологічними особливостями, була поширена розтягнутість населених пунктів, що не відповідала кількості населення, а міста часто формувались та розширювались шляхом з'єднання багатьох робочих селищ. Типове проектування, яке склалося у післявоєнні роки, відіграло колосальну роль в житті регіону. Будувалися міста та жилі райони схожі один на інший. Це вплинуло на те, що на Донбасі міста не мали оригінальних відмінностей. Метод житлової забудови трансформувался із поквартального до мікрорайонування.

В подальшому дослідженні даної тематики передбачається розширення та поглиблення окремих аспектів.

РЕЗІЮМЕ

В последнее время объектом пристального внимания со стороны историков являются социальные процессы, которые происходили в нашей стране в 1940 – 1960-е годы. Строительство жилья – один из их важнейших аспектов. В контексте изучения жилищной политики государства важными являются вопросы планировки и застройки. Такой интерес не случаен, так как сегодняшняя жилищная ситуация на Донбассе во

многим была заложена в те годы. Наспех построенные города и рабочие поселки в регионе сформировали набор проблем, которые до сего дня ждут своего решения.

В работе, на основе архивных источников, исследуется процесс жилищной застройки. Делается основной вывод, что государственная стратегия в решениях компетентных органов по строительству и фактическая реализация жилищной программы имеют значительное расхождение. Правовое обоснование жилищной застройки и планирования на Донеччине и Луганщине имело характер идеализации и невыполнимости. Ведь из-за последствий войны и массовой потребности в жилье, достичь наивысших стандартов было практически невозможно, что и составило ряд особенностей в строительстве домов для населения, а также повлияло на вид городов. В первую очередь такие факторы, влияющие на жилищную застройку, значительно увеличили индивидуальное одноэтажное строительство, которое увеличило масштабы населенных пунктов регионов. Это, в свою очередь, создало большое число проблем и в коммуникациях, и для планировщиков, по вопросам дальнейшей многоэтажной застройки.

В работе особое внимание уделяется анализу изменений процесса жилищного планирования в регионе, которые происходили на протяжении 1943 – 1964 гг. Автор делает вывод, что этот период имеет несколько этапов и некоторую тенденцию усовершенствования. С годами стали добавляться технологии квартального многоэтажного строительства, что позволяло уйти от неудобной индивидуальной застройки. Также в конце периода начали обсуждаться вопросы экологичности, которые ранее оставались без внимания.

Ключевые слова: планирование, жилищное строительство, застройка, «оттепель», послевоенное восстановление, Донбасс.

SUMMARY

The social processes, which took place in our country in 1940–1960's, have been an object of research of the historians. House building is one of the most important aspects of these processes. The issues of layout and development are important in the context of studying the State housing policy. Such interest is logical since the modern housing situation in the Donbas was largely laid in those years. The towns and workmen's settlements, which had been hastily built in the region, formed a number of problems which still need to be solved.

Relying on archival sources, the paper studies the process of housing development. The main conclusion is that the state strategy in the decisions of the competent authorities for the construction significantly differs from the real fulfilment of the housing program. Legal justification for housing development and planning in the Donetsk and Lugansk regions was idealized and impracticable.

Indeed, due to the effects of war and mass housing needs the achievement of the highest standards was virtually impossible. These factors have influenced on a number of features in the construction of houses for population and also affected the visual environment of towns. In the first place the factors, which affected the housing development, had significantly increased the individual single-storey building that increased the scale of settlements in the regions. This in turn obstructed development of communications and further multi-storey housing.

The particular attention has been paid to the analysis of changes in the housing planning process in the region during 1943–1964. The author concludes that this period had several stages and tendency to improvement. Over the years, the technologies of quarterly multi-story building appeared which permitted to discontinue uncomfortable individual house building.

Also at the end of the period the issues of ecological compatibility, which previously had been ignored, began to be discussed.

Keywords: planning, housing, building, "thaw", post-war reconstruction, Donbass.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ:

1. Боровський А. С., Нікольський В. М. Соціальна політика радянської держави та її реалізація в Донбасі у 1943 – середині 1960-х років / А. С. Боровський, В. М. Нікольський. – Донецьк: Норд-Пресс, 2008. – 245 с.; Бровар О. В. Вугільна промисловість Донбасу у 40-60-х рр. ХХ ст.: проблеми соціального розвитку: монографія / О. В. Бровар. – Донецьк: Юго-Восток, 2009. – 365 с.; Герасимова М. С. Повсякденне життя населення Донбасу в 1945 – 1953 рр.: Дис. на здоб. наук. ступ. канд. іст. наук (07.00.01) / Наук. кер. О. В. Стяжкіна; Донец. нац. ун-т. – Донецьк: ДонНУ, 2007. – 280 с.; Измайлова К. В. Повсякденне життя шахтарських родин Донбасу в середині 1960-х – середині 1980-х років: дис. на здоб. наук. ступ. канд. іст. наук: 07.00.01 / Измайлова К. В.; наук. кер. О. В. Стяжкіна; Донецький нац. ун-т. – Донецьк, 2011. – 320 с.; Ковпак Л. В. Соціально-побутові умови життя населення України в другій половині ХХ ст. (1945-2000 рр.) / Л. В. Ковпак. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2003. – 250 с.; Кузіна К. В., Лихолобова З. Г. Соціально-економічні процеси у монопрофільних шахтарських містах Донбасу (1950-1980-ті роки) / К. В. Кузіна, З. Г. Лихолобова. – Донецьк, 2010. – 333 с.; Саржан А. О. Зміни в соціально-економічній сфері Донбасу. Друга половина 40-х – кінець 80-х рр. ХХ ст. / А. О. Саржан. – Донецьк: Лебедь, 2004. – 411 с.
2. Донецк. Архитектурно-исторический очерк / Килессо С. К., Кишкань В. П., Петренко В. Ф. и др. – К.: Будівельник, 1982. – 152 с.; Станиславский А. И. Планировка и застройка городов Украины / А. И. Станиславский. – К.: Будівельник, 1971. – 267 с.
3. Постановление Государственного Комитета Обороны, 26 октября 1943 г. «О первоочередных мероприятиях по восстановлению угольной промышленности Донецкого бассейна» / Директивы КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам в 4-х томах. – Т. 2. – М.: Госполитиздат, 1957. – С. 802 – 815.
4. Там само, С. 813.
5. Закон о пятилетнем плане восстановления и развития народного хозяйства СССР на 1946 – 1950 гг. / Директивы КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам в 4-х томах. – Т. 3. – М.: Госполитиздат, 1958. – С. 7 – 79.
6. Указ Президиума Верховного Совета СССР, 26 августа 1948 г. «О праве граждан на покупку и строительство индивидуальных жилых домов» / Директивы КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам в 4-х томах. – Т. 3. – М.: Госполитиздат, 1957. – С. 313.
7. Держархів Донецької обл., ф. Р-4249, оп. 1 дод., спр. 2171, арк. 3, 7 – 9.
8. Станиславский А. И. Планировка и застройка городов Украины / А. И. Станиславский. – К.: Будівельник, 1971. – С. 125.
9. Маються на увазі території, де розміщуються житлові квартали, ділянки культурно-побутових та суспільних будівель, зелені насадження суспільного призначення, вулиці, площі.
10. Резолюция пленума ЦК КП (б) У, 5 – 8 июня 1945 г. «О восстановлении и строительстве городского хозяйства, строительстве жилых домов колхозников, производственных построек в колхозах и культурно-бытовых зданий на селе» /

- Коммунистическая партия Украины в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. – Т. 2. – К.: Политиздат Украины, 1977. – С. 94 – 108.
11. Там само, С. 100.
 12. Держархів Донецької обл., ф. Р-5418, оп. 1, спр. 9, арк. 82.
 13. Там само, спр. 4, арк. 4.
 14. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), Ф.1, оп. 23, спр. 5626, арк. 60.
 15. Там само, арк. 34.
 16. Станиславский А. И. Планировка и застройка городов Украины / А. И. Станиславский. – К.: Будівельник, 1971. – С. 126.
 17. Держархів Донецької обл., ф. Р-5418, оп. 1, спр. 3, арк. 38.
 18. ЦДАГО України, Ф.1, оп. 1, спр. 1386, арк. 17 – 18.
 19. Держархів Донецької обл., ф. Р-5418, оп. 1, спр. 12, арк. 114.
 20. Там само, арк. 145.
 21. Держархів Луганської обл., ф. Р-2363, оп. 1, спр. 12, арк. 34; там само, спр. 17, арк. 118 – 119.
 22. Там само, оп. 2, спр. 42, арк. 147.
 23. Крашенников А. В. Жилые кварталы: Учебное пособие для архит. и строит. спец. вузов / Под общ. ред. Н. Н. Миловидова, Б. Я. Орловского, А. Н. Белкина. – М.: Высш. шк., 1988. – С. 16.
 24. Кузіна К. В., Лихолобова З. Г. Соціально-економічні процеси у монопрофільних шахтарських містах Донбасу (1950 – 1980-ті роки) / К. В. Кузіна, З. Г. Лихолобова. – Донецьк, 2010. – С. 112.
 25. Держархів Донецької обл., ф. Р-5418, оп. 1, спр. 9, арк. 1.
 26. Там само, спр. 8, арк. 1, 65.
 27. Держархів Луганської обл., ф. Р-2363, оп. 2, спр. 6, арк. 10.
 28. Держархів Донецької обл., ф. Р-4249, оп. 1, спр. 2171, арк. 7.
 29. Держархів Луганської обл., ф. Р-2363, оп. 3, спр. 4, арк. 105.
 30. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф. 582, оп. 12, спр. 2568, арк. 16 – 17.
 31. Держархів Луганської обл., ф. Р-2363, оп. 2, спр. 11, арк. 9 – 14 зв.
 32. Там само, спр. 18, арк. 9 – 13.
 33. Там само, спр. 22, арк. 17 – 24.
 34. Там само, спр. 28, арк. 8 – 16.
 35. Там само, спр. 33, арк. 7 – 16.
 36. Постановление Совета Министров СССР, 9 мая 1950 г. «О снижении стоимости строительства» / Директивы КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам в 4-х томах. – Т. 3. – М.: Госполитиздат, 1958. – С. 484 – 494.
 37. Постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР, 4 ноября 1955 г. «Об устранении излишеств в проектировании и строительстве» / КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. – Т. 8. – М.: Политиздат, 1985. – С. 532 – 536.
 38. Там само. – С. 534.
 39. Директивы XX съезда КПСС по шестому пятилетнему плану развития народного хозяйства СССР на 1956 – 1960 гг. / КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. – Т. 9. – М.: Политиздат, 1985. – С. 7 – 90.
 40. Держархів Луганської обл., ф. П-179, оп. 5, спр. 519, арк. 45.
 41. Станиславский А. И. Планировка и застройка городов Украины / А. И. Станиславский. – К.: Будівельник, 1971. – С. 140.

42. Постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР, 31 июля 1957 г. «О развитии жилищного строительства в СССР» / КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. – Т. 9. – М.: Политиздат, 1985. – С. 199.
43. Программа Коммунистической партии Советского Союза. – М.: Госполитиздат, 1961. – С. 94 – 95.
44. ЦДАГО України, Ф.1, оп. 23, спр. 5626, арк. 34.
45. Там само, арк. 47.
46. Руссаковский М. Города Луганщины / М. Руссаковский // Строительство и архитектура. – 1959. – № 6. – С. 16.
47. Держархів Луганської обл., ф. Р-2363, оп. 1, спр. 14, арк. 75.
48. Там само, спр. 17, арк. 52 – 54.
49. Там само, арк. 93 – 96.
50. Держархів Донецької обл., ф. П-326, оп. 11, спр. 762, арк. 165.
51. Постановление ЦК КПСС, Совета Министров СРСР, 1 июня 1962 г. «Об индивидуальном и кооперативном жилищном строительстве». – Режим доступа: <http://pravo.levonevsky.org/baza/soviet/sss5798.htm>.
52. Держархів Донецької обл., ф. П-326, оп. 12, спр. 179, арк. 3 – 5.
53. Постановление Совета Министров СССР, 21 августа 1963 г. «Об улучшении проектного дела в области гражданского строительства, планировки и застройки городов». – Режим доступа: <http://bestpravo.ru/sss/eh-pravo/r1a.htm>.
54. Сидоренко И. Новый облик Донбасса / И. Сидоренко // Строительство и архитектура. – 1959. – № 6. – С. 13; Симонович Е. Некоторые вопросы проектирования и строительства крупнопанельных жилых домов в Донбассе / Е. Симонович // Там само. – 1960. – № 12. – С. 23 – 24.
55. Держархів Донецької обл., ф. П-326, оп. 11, спр. 1307, арк. 53.
56. Грищенко В., Голуб Л. О малых и средних городах Донбасса / В. Грищенко, Л. Голуб // Строительство и архитектура. – 1960. – № 4. – С. 18; Иванов Ю., Коваленко Ф., Навроцкий Г. Проектирование и строительство городов Донецкой области / Ю. Иванов, Ф. Коваленко, Г. Навроцкий // Там само. – 1963. – № 1. – С. 7.

Надійшла до редакції 27.05.2014 р.

ББКТЗ(4УКР)626-27

ОСОБЛИВОСТІ МІГРАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ У 1959-1963 РР.

М.М. Касьянова

АНОТАЦІЯ

Запропонована стаття присвячена аналізу міграційних процесів українського населення на УРСР у 1959-1963 рр. Розглянуто можливість регулювання і планування основних напрямів та інтенсивність міграційних потоків. Вивчені напрями міграційних потоків, що дало можливість виявити ті з них, які необхідно було стимулювати з метою їх зростання, і ті, що потребували вжиття заходів для скорочення міграції, якщо вона не відповідала інтересам розвитку народного господарства.

Ключові слова: міграція, міграційні процеси, міграційні потоки, міграційний контингент.

Міграція населення є одним із важливих соціально-економічних і демографічних факторів. Міграція, як сукупність переміщень населення, що ведуть до постійної або